

לפרשת מלכי כנען

מאת ש. קליין

1. איך נכתבת פרשה זו על פי המסורת?

הן במקורות ארץ-ישראליים, הן בתלמוד הבבלי מוסרים חז"ל הלכה מפורשת על כתיבת הפרשה יהושע י"ב ט'-כ"ד: "עשרת בני המן ומלכי כנען נכתבין אריח על גבי אריח ולבינה על גבי לבינה";⁽¹⁾ כלומר: בצד אחד של העמוד נכתבות השורות הארוכות ("מלך יריחו", או: "מלך העי אשר מצד בית אל", ובסוף הפרשה: "כל מלכים שלשים") ומצד שני, בעמודה מיוחדת זו תחת זו רק המלה הקצרה "אחד" (ובסוף הפרשה באחרונה: "ואחד"). הלכה זו, כפי שמעידה עליה לשונה העברית, עתיקה היא, ולכל הפחות עתיקה יותר מההערה המדרשית שמאחריה הואמרת "דכל בניין דכן לא קאים" (ירושלמי).⁽²⁾ מתוך הירושלמי אנו לומדים, שאופן הכתיבה הזה לא רק ל"מצוה" נדרש, אלא גם "לעיכוב", כלומר: אם לא כתבו כן במגלת אסתר את "עשרת בני המן" ובס' יהושע את "מלכי כנען", הרי אסור היה להשתמש באותו הספר לקריאה בבית-הכנסת (מגלה או הפטרה).

באופן כזה נדפסה פרשה זו לנכון בכמה הוצ' כתבי הקדש, למשל ב"ספר ארבעה ועשרים" (ווינא 1814) אשר לפני, ולא נכון עשה איפוא Kittel שהדפיס בהוצ' Biblia Hebraica (1913) את העמודות באופן אחר ("מלך יריחו אחד מלך העי... אחד" וכו' שתיהן בשורה אחת). כפי שנראה להלן, יש לאופן הכתיבה הנכונה חשיבות גם לגבי קביעת עמדתנו לשאלות הנוסח.

(1) ירוש' מגלה ג' ח' (ע"ד ע"ב שורה 55); מס' סופרים פרק י"ג הלכה ג' (הוצ' מילר עמ' XXI); ב' מגלה ט"ז ע"ב בלי הזכרת שמו של רב (בירושל') וכדרשת ר' שילא איש כפר תמירתא (ע' אמנם הערה 2); ועי' דקדוקי סופרים עמ' 90 הערה ט' שבכ"מ ובשאר כ"י חסרות המלים ו"מלכי כנען". אבל מובן מאליה, שאין להוציא מזה דבר בנוגע לשאלתנו, שהרי הירושלמי מוכיח, שיש דין שוה לעשרת בני המן ולפרשת מלכי כנען.

(2) בב' מאי טעמא?—שלא תהא תקומה למפלתן. בעל מנחת שי לפרשתנו מעיר עוד על הלכות סופרים שהביא בעל הלכות גדולות (בהוצ' ה"ה עמ' 907): אמר רב יהודה בשם רב... בניו של המן ופרשת מלכים שביהושע אריח ע"ג אריח ולבינה ע"ג לבינה; ואיזה הוא אריח?... מלך יריחו. מלך העי—הרי הלבינה; "אחד" "אחד" הרי אריח. אמנם את "העכוב" הוא מסיב רק על מגלת אסתר עיי"ש.

2. מספרם של מלכי כנען

בס' יהושע העברי (י"ב כ"ד) נאמר: "כל מלכים שלשים ואחד", אבל בתרגום השבעים נאמר: εἴκοσι ἑννέα (29), ומכיון שכך, חושבים, שיש לתקן בנוסח העברי ולמחוק לפחות את מלתו "אחד" בסוף הרשימה, מה שאפשר – לפי דעת המוחקים – מפני שבפסוק י"ח יש לקרא "מלך אפק לשרון אחד" במקום: "... אפק אחד... לשרון אחד".

לעומת הנחות אלה עלינו להעיר על המקורות העתיקים שלנו מבתי מדרש חז"ל, המכירים רק את נוסח המסורת והמדברים על "שלשים ואחד מלך" כעל מושג ידוע וקבוע. למשל אומר ר' יהודה (כלומר אחד התנאים מהמאה השניה): "וכי אחד ושלשה מלכים שהיו לשעבר כולם היו בארץ ישראל..."⁽³⁾ וכן באותה האגדה המספרת על שלש פרסטיגיות ששילח יהושע לארץ ישראל עד שלא יכנסו לארץ", נאמר: "שלשים ואחד מלך עשו מלחמה ונפלו";⁽⁴⁾ או: "אותן שלשים ואחד מלך שהרג יהושע כולם היו במשתה של אברהם; ולא שלשים ואחד היו אלא... הוא ואנטיקסר שלו";⁽⁵⁾ כלומר גם ממלא-מקומו של כל אחד היה נוכח, ולכן יוצא לבעל האגדה במקום אחר,⁽⁶⁾ שהיו שלשים ושנים מלך (פעמים שלשים ואחד).

ברור איפוא, שהמספר 31 הוא קבוע ועומד בספר יהושע וכך היה קבוע מאות בשנים לפני ימי בעלי המסורת, ושהמספר 29 שבתרגום השבעים תקון-מעוות הוא, שעשו המתרגמים ההם. שלא צירפו את השמות כהוגן. עלינו לבדוק איפוא את הנוסח המסורתי על פי המספר הקבוע "שלשים ואחד".

3. "מלך חפר אחד, מלך אפק אחד, מלך לשרון אחד"

השמות האלה נזכרים בפסוקים י"ז ב' וי"ח, וכבר העירונו, שעפ"י השבעים רוצים לאחד את השנים האחרונים וליצור מהם מלכות אחת של "מלך אפק לשרון" (בדומה "למלך יקנעם לכרמל" בפסוק כ"ב); גם העירונו, שלפי זה לא יעלה מספר המלכים לשלשים ואחד. אמנם מאלינו מובן, כי בגלל דבר זה בלבד אין הרשות בידינו להחזיק דוקא בנוסח המסורת, אם אין עוד סבה מספיקה לדבר.

(3) ספרי לדברים ל"ו (הוצ' א"ש ע"ו ע"ב).

(4) ירוש' שביעית ו' א' (ל"ו ע"ג שורה 44–98) ובמקבילות (ע' Bacher, (AgpA I 517₁₋₂

אף כי האגדה הזאת מובאה בשם אחד האמוראים, אין להטיל ספק בעתיקותה; השוה תוס' שבת ד' [ח'] כ"ה, שחלק ממנה נמסר מפי רבן שמעון בן גמליאל.

(5) בראשית ר' ב"ג י"ז.

(6) תנחומא פ' מסעי ס"ו ר'.

אבל נדמה לי, שאוכל להוכיח שבחבל-הארץ שאנו עומדים בו אפשר לקבע דוקא שלש מלכיות קטנות – לא פחות ולא יותר. יש אמנם להזכיר, שאין סדר גיאוגרפי מדויק ברשימה הזאת של מלכי כנען. כי למשל אחרי שכבר הוזכרו המלכים בצפון (מדון, חצור, שמרון), חוזרת הרשימה לעמק יזרעאל (תענך, מגדו) ושוב היא עולה לצפון, לקדש (כ"ב), כדי להזכיר אחרי-כן את יקנעם לכרמל הרחוק ממנה לצד דרום-מערב. די לנו בשעה זו בידיעה הזאת מבלי לחקור את סבת הדבר, אשר אולי בכלל לא נוכל לעמוד עליה.

שלשת השמות חפר, אפק ושרון ידועים לנו גם ממקורות אחרים ואת הסביבה אשר הם מתארים, אפשר להגדיר – אם לא באופן מדויק, על-כל-פנים באופן כללי: הלא היא החלק המערבי של ארץ בני יוסף, ממעינות אפק (הירקון) בדרום ועד שלוחות הר הכרמל בצפון (לדרומו של הרכס).

אותה הסיבה נכללה גם באחת מנציבות שלמה כפי מ"א ד' י': "בן חסד בארבות לו שכה וכל ארץ חפר". השם "ארץ חפר" מעיד על עצמו, שפה על סביבה גדולה ומיוחדת ידבר (כמו בנחלות שבטי ישראל: ארץ יהודה, ארץ בנימין ועוד כאלה). נוכל להניח בלי שום פקפוק ש"ארץ חפר" היא היא מלכותו של "מלך חפר" (לכנעני). – בענין שכה – ידוע⁷, שהכוונה לסביבת אֶשְׁוִיפָה לצפון טול-כרם; ובנוגע לארבות כבר נתקבלה הדעה, שזאת היא גרבתה המאוחרת, ושהפלך ההוא, או המדינה הקדומה ארבות השתרעה עד נפות דור,⁸ אם כן איפוא: ארבות היא המדינה הצפונית ביותר בנציבותו של בן חסד. מדינת שכה כללה בתוכה – כן אפשר לחשוב – את החלק הדרומי של הנציבות הזאת והגיעה עד מעיינות אפק, ואם כן הדבר, הרי עלינו לחשוב את "ארץ חפר" לחלק האמצעי שבנציבות הזאת, והיא המדינה המשתרעת מצפון שכה ועד נחל ח'דירה (חדרה). על יסוד הנחות אלו יוצאות לנו השוואות אלה:

מלכי כנען:	מדינות הנציב בן חסד:
(1) מלך חפר	(3) ארץ חפר
(2) מלך אפק	(2) שכה
(3) מלך לשרון	(1) ארבות

ידוע, אמנם, שבזמן מאוחר קראו את כל המישור הגדול מרגלי הר הכרמל

(7) עפ"י הוכחותיו של Alt, *Alttestamentl. Studien* f. R. Kittel, 4ff. וע' עוד

תזכיר הועד הלאומי... על שיטת הכתיב... השמות הגיאוגרפיים וכו' [מאת ב. מייזלר], עמ' 73

הערה 4.

ועד לוד בשם "השרון"; אבל נראה לי, שבתחלה נתיחד שם זה רק לחלק הצפוני של המישור, כלומר לחלקו זה שלדרום הכרמל, מה שעולה מדברי ישעיה ל"ה, ב' אשר שם נזכרים "הדר הכרמל והשרון" זה על יד זה. שתיים הן תוצאות ההשוואות שלמעלה: (א) החלוקה המדינית העתיקה שקדמה לכבוש יהושע נשארה במובן מה בתקפה גם אחרי הכבוש ולעת מצא השתמש שלמה המלך בחלוקה הזאת. כן עשה גם בנוגע לנציבות "כל נפת דאר" (מ"א ד' י"א) שהיא מלכותו של מלך דור לנפת דור ("יהושע י"ב כ"ג). (ב) מכיון שבחלוקת נציבות זו של שלמה אנו מוצאים דוקא שלש מדינות, אין ספק שהיו שם בימי קדם שלש מלכיות, לכן אין למחוק את אחד משלשה השמות של מלכי כנען, אלא הם: מלך חפר, מלך אפק, מלך לשרון.

4. מלך שמרון מראון

שם עיר מלכותו של מלך זה (הנזכר בפרשת מלכי כנען, פסוק כ') בודאי נותן מקום לעיין בו, שהרי מעולם לא שמענו על עיר בשם זה. ומכיון שבפסוק י"ט נזכר השם מְדוֹן, אשר במקומו כותבים השבועים Λαμοδων (כלומר: "למרון") וכן בתרגום הסורי כתוב מרון, – לכן חושבים לתקן גם בפסוק כ': "מלך שמרון (או: "שמעון" ע' להל') אחד. מלך מרון אחד" מובן, אמנם, שאז מוכרחים למחוק את מדין שבפסוק י"ט. ויש מי שחושב שמרון בפסוק כ' דיטוגרפיה היא עפ"י י"ט "מדון".

לפי דעתי אי-אפשר לקבל לא את ההנחה הראשונה ולא את השניה. את הראשונה: מפני שמלך מדון נזכר גם ב"א' ודוקא בצורה זו (ולא בצורת "מרון") וגם שם נזכר השם הזה לפני שמרון; ואת התקן השני עפ"י הדיטוגרפיה גם כן מוכרחים אנו לדחות מהסבה הפשוטה, שאין שום אפשרות להנחה של כתיבה כפולה במקום זה, מכיון שבין "מלך מדון" ובין "מלך שמרון" נכנס בעמודה ההיא ובשורה מיוחדת – כמו שהוכחנו למעלה בסי' 1 – "מלך חצור", ואם-כן אין להאמין, שהמעתיק ישוטט בעיניו אחרי כתיבת שורה זו (השניה) אל השורה שקדמה לה ושיכתוב בפעם השניה (בשורה השלישית) במקום "שמרון" – "מרון" ובצורה כל כך משונה "מראון"! אמור מעתה, ש"מראון" שייכת בלי ספק אל "שמרון"; והשאלה היא, מה הוא הקשר שבין שני השמות הללו: שמרון – מראון?

על שם-כפול של אותה העיר (כמו למשל עשתרות-קרנים וכדומה) אין לחשוב, מכיון ששמרון נזכרת במקומות אחרים רק בשם הפשוט שמרון. (°) כמו

(9) על קורות העיר בתקופה העתיקה ע' ב. מייזלר: ב"דיעות" אלה שנה א' חוברת ד'

כן אין לחשוב על הגדרה כזו "שמרון [של] מראון", מכיון שעיר מלוכה היתה וידועה, ואין צורך בהגדרה על ידי מקום בלתי ידוע ממקום אחר ("מראון"). עלינו לחפש, איפוא, דרך אחרת לפתרון השאלה.

מכתבות מצריות ידוע שמה של שמרון בצורת שמעון (או שמן) וממכתבי תל-אל-עמרנה בצורת שמח'נא⁽¹⁰⁾, מתרגום השבעים: Συμων, מהמסורה המשנית: שמעוניא⁽¹¹⁾ ומהתלמוד: סימוניה⁽¹²⁾. ברור, איפוא, שהר' שבשם זה איננה רי"ש טהורה או רגילה, אלא מין רי"ש ששם מעה באזני הנכרים (המצריים) וכפי הנראה, גם של התושבים אשר בארץ, כעין ע. מדקדקים יהודים מימי הבינים יודעים, שבתקופת בעלי המסורת הבדילו בטבריה בין שני מיני ריש"ן⁽¹³⁾. כפי שאנו רואים מתוך הדוגמה של שמרון – שמעון, שמח'ון היה הדבר כן עוד בימי קדם.

נדמה לי, שמחבר ס' יהושע, או עורכה של רשימת מלכי כנען, רצה להעיר על שני מיני הבטויי של הרי"ש בשם שמרון, ושעשה זאת על ידי שכתב בראשונה את הצורה העברית הרגילה והוסיף עליה במקום השני את הצורה האחרת: שמראון; הא' שאחרי הר' תרמוז על הבטויי הזה השונה מן הרגיל. אינני רוצה ואינני יכול להחליט, אם נכתבה בראשונה גם הש' בתחלת הצורה השניה, אבל בודאי כדאי יהיה להעיר על הופעה כזאת ודוקא אצל השם הזה באחד ממקורותינו מתקופת המשנה: בהלכה אחת בקשר עם הלכות שביעית נזכרה עירנו זו בגליל התחתון כפי עדות כתב-יד אחד בצורה שמעוניא⁽¹⁴⁾ ובכתב-יד אחר נכתב השם בצורת "מעון – או: "מעון אנא"⁽¹⁵⁾ בהשמטת הרי"ש! אם יש לפנינו רק מקרה, או אם יש לחשוב על האפשרות של שני בטויים ברי"ש ובלוי שי"ן, – אינני מוצא את עצמי למוסמך להחליט בדבר זה.

(10) ע' מייזלר שם; ייבין שם שנה ב', עמוד 29.

(11) ע' מאמרי: MGWJ 1910, 17f. על הצורה הזאת ע' עוד להלן הערה 14.

(12) MGWJ שם; עור שם. 1934, 170f.

(13) ע' את המקורות אצל Brüll, Jahrbücher für jüdische Geschichte und

Literatur II, 158ff; Kahle: Bauer-Leander, Historische Grammatik der hebr. Sprache, 118.

(14) תוס' שביעית ז' י"ג הוצ' צוקרמנדל 71 שורה 28/9: שמעון אנא, שיש לקרא

שמעוניא, ע' במאמרי הנזכר למעלה בהערה 11.

(15) כן לפי ח"ג שאצל צוקרמנדל.

(16) ע' בדפוסי הרי"ן.

אם פירושו מתקבל, יוצא, שאין בפסוקנו בפרשת מלכי כנען שני שמות של שתי ערים, אלא שיש לפנינו שתי צורות של אותו השם, ושהכותב העמיד את שתייהן זו על יד זו לא מתוך טעות, אלא מתוך הכוונה, להעיר על המסורת הכפולה בנוגע לבטויי ולכתיבת השם הזה.

אם תמצא עוד דוגמה לדבר כזה בכתבי הקדש, אינני יודע, ⁽¹⁷⁾ אבל ידועות לי דוגמאות לכך בכתב-יד של התוספתא, אשר בו ציין המעתיק חלופי גרסאות והפריד בין גירסה לגירסה על-ידי שתי נקודות ששם ביניהן, ⁽¹⁸⁾ – גם בתלמוד בבלי גופו העיר העורך על שנוי-נוסח בקריאת שם איש או שם של מקום (על-ידי 'המלות: "ואמרי לה" במקומות לא מעטים ⁽¹⁹⁾) וציין אף על חלופי-נוסחאות קטנים כאלה; כפר ימא – כפר דימא, ⁽²⁰⁾ כפר שערים – בית שערים ⁽²¹⁾.

(17) דומה לדבר הקרי והכתיב; אבל אלה לא נכתבו זה על יד זה בתוך עצם הנוסח.

(18) השוה תוס' יבמות ו' ח' (248_a) ב"פיגא: ברופא" (בהוצ' אחרות: בחיפה); תוס' שביעית ז' ט"ו (72_a) "שבאשכול: של אבל" ע' לאלה במאמרי "דרך חוף הים", עמ' 5 הערה 11; ע' עוד תוס' פסחים ח' י"א (169₁₆) ופסח דורות: לא: נהגו בו" וכו'.

(19) ע' שורה ארוכה של דוגמאות בעיקר בשמות אנשים אצל Bacher, Tradition und Tradenten, 524ff.

(20) נדרים נ"ז ע"ב.

(21) נדה כ"ז ע"א.

הנגב בתקופה הביזנטית⁽¹⁾

מאת מ. אבי-יונה

ב. החיים הכלכליים, הדרכים, סררי הבטחון.

במובן החקלאי אפשר לחלק את שטח הנגב לשני אזורים: הצפוני והדרומי. באזור הצפוני נמצאים בעמקים שטחי אדמה שהיו ראויים לעבוד, ושם נראים בכל פנה שרידי ישוב עירוני או כפרי. החלק הדרומי כלו-מדבר סלעים. האכר הביזנטי בנגב דאג לשני דברים: לבטחון ולהספקת-מים. לשם הבטחון נבנו באזורים החקלאיים מגדלים גדולים וחזקים בני שתי קומות:

(1) המשך מחוברת א', ע' 10.